

**A TUDOMÁNYNAK
GAZDAG ÁGAI...**

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

**ABUNDANT LINES
OF THE SCIENCE
ITSELF...**

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLOGUA

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahádi ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhitek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez	369
<i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből	385
<i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között	397
<i>The Zemplín Cup between East and West</i>	
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről	417
<i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban	439
<i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén	455
<i>Struggles in the middle part of the realm</i>	

KULTUSZOK, KULTURÁLIS RÉGIÓK ÉS HOSPESEK. AVAGY: MIRŐL VALLANAK A 14. SZÁZAD ELEJÉN ÖSSZEÍRT PLÉBÁNIAATEMPLOMOK PATROCÍNIUMAI

F. Romhányi Beatrix

A településtörténethez, az egyháztörténethez és a művelődéstörténethez egyaránt kapcsolódó patrocínium-kutatás kezdetei a 18. századra nyúlnak vissza,¹ de a témának nagyobb jelentősége csak a két világháború közti időszakban, majd a háborút követően, főleg az 1960-as és 1970-es években alakult ki. Különösen a német nyelvterületen és részben az azzal kapcsolatban álló közép-európai térségben örövendett népszerűségnek.² Magyarországon is jónéhány cikkben, tanulmányban igyekeztek kutatók³ – köztük régészek is, mint például Szabó János Győző vagy Mesterházy Károly⁴ – a korai egyházszervezet nyomait, illetve a korai magyar egyházra hatást gyakorló területeket a templomok védőszentjeinek elemzésén keresztül feltárni. Idővel kiderült, hogy a titulusválasztás jóval több tényezőtől függhet, mint azt korábban feltételezték; a patrocíniumok messze nem keltezhetők olyan jól, mint remélték (még a korai századokban sem),⁵ a 11. századtól kezdve pedig egyre több helyi tényező befolyásolta a titulusválasztást, ami az eredmények más területeken történő alkalmazhatóságát tette kétségessé.⁶ Mindeközben az idő haladtával – részben az egyházi elvárások miatt – a templomok védőszentjeinek köre szűkült,⁷ a latin kereszténység területén a titulusválasztás egysíkúbbá vált és nagy területeken többé-kevésbé azonos tendenciák figyelhetők meg, ami az egyházi, kulturális kapcsolatok feltárásának lehetőségét is korlátozta. Az ezredforduló óta a patrocíniumokkal kapcsolatos tanulmányok száma érzékelhetően csökkent,⁸ és köztük több inkább kritikus hangvételű volt, alkalmasint még a terminológia is kritika tárgyává vált.⁹ A patrocínium – ha ismert – ma is kötelező része a templom leírásának, de a fenti okok miatt önálló elemzéseket az utóbbi tizenöt-húsz évben már nemigen olvashatunk róluk, jóllehet

A szerző régész-történész, egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet, Medievalisztika Tanszék; romhanyi.beatrix@kre.hu), tudományos főmunkatárs (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet; f.romhanyi.beatrix@abtk.hu).

¹ A szakirodalom szerint az első munka a témában a 18. század legelején jelent meg: BAILLET 1703.

² Lásd pl. ZIMMERMANN 1961; MORAW 1965, 9–26; PETERSOHN 1971, 65–85; PAULY 1976. A németországi kutatásról összefoglalóan: FLACHENECKER 1999. A 9. századi morva kontextusban: POMFYOVÁ 2010 (korábbi szakirodalommal a régióról). Cseh- és Lengyelországról pl. GIEYSZTOR 1994 (korábbi szakirodalommal), Sziléziáról *Heilige und Heiligenverehrung* (német és lengyel szerzőkkel). Francia és spanyol területeken elsősorban a szentek nevéből képzett helyneveket vizsgálták, LE ROY LADURIE – ZYSBERG 1983; GARCÍA-BORRÓN 2013.

³ A teljesség igénye nélkül, a két világháború között ld. SCHWARTZ 1933, a II. világháború után pedig: BÁLINT 1977; KOVÁCS 1990. A legnagyobb, ma is gyakran forgatott gyűjtést Mező András publikálta két kötetben: MEZŐ 1996; MEZŐ 2003.

⁴ SZABÓ 1984; MESTERHÁZY 1970. Az utóbbi időben M. Aradi Csilla foglalkozott részletesebben a patrocíniumokkal Somogy megye középkori templomairól készült kötetében (M. ARADI 2016).

⁵ FLACHENECKER 1999, 147.

⁶ PEYER 1955.

⁷ FLACHENECKER 1999, 149.

⁸ A ritkuló kivételek közé tartozik Karlheinz Blaschke és Uwe K. Jäschke kötete a Szent Miklós-titulus és a kereskedelem, illetve a városiasodás kapcsolatáról (BLASCHKE – JÄSCHKE 2013), valamint JONES 2007.

⁹ ANGENENDT 2002. Megjegyzendő, hogy Blaschke előző lábjegyzetben idézett kötetben kifejtett nézete ugyancsak erős kritikát váltott ki, vö. PÖTSCHKE 2015.

a szentek kultuszának kutatása az utóbbi évtizedekben még erősödött is.¹⁰ A helyzetre jellemző, hogy az ezredforduló táján elindult ugyan egy kezdeményezés egy nagy nemzetközi patrocínium-adatbázis létrehozására, de a munka már 2005-ben félbeszakadt.¹¹

Annak, hogy egy rövid cikk erejéig mégis elővettem a témát, egyszerű oka van: immár rendelkezésünkre áll egy jól keltezett, több ezer adatot tartalmazó és az egész középkori Magyar Királyságot lefedő adatbázis, amelyben az alsó egyházi szervezet templomainak titulussai is nagy mennyiségben megtalálhatók. Ha egyes templomok esetében a titulusválasztás indítéka, ideje vagy a hatás iránya nem is fejthető meg, a pápai tizedjegyzékben megtalálható plébániák patrocíniumai olyan mennyiséget jelentenek, ami már kvantitatív módszerekkel is vizsgálható. Fontos hangsúlyozni, hogy egy olyan keresztmetszetről beszélünk, amely ugyan a megelőző bő három évszázadban állt össze, ugyanakkor a templomhálózat kiépülése egyáltalán nem volt egyenletes. Igaz, az esetek tekintélyes részében a templomot nem tudjuk pontosan keltezni, ahogy általában azt sem tudjuk, hogy a fennmaradt templomnak volt-e előzménye, amelynek titulussát az új épület megörökölte. De az biztosnak látszik, hogy az 1330-as években jegyzékbe vett plébániahálózat templomainak döntő többsége a 13. század folyamán épült, vagyis nagyrészt egy bő évszázad tendenciáit vizsgálhatjuk, némi korábbi emlékekkel.¹² Érdemes tehát elgondolkodni egyrészt a kirajzolódó térbeli mintázatokon, másrészt a rájuk vonatkozó adatok fennmaradásának vagy éppen elenyészésének okain. Az ünnepelt szívéhez oly közel álló Erdély, mint majd látni fogjuk, mindkét tekintetben szolgál tanulságokkal.

Kizárólag a plébániatemplomok védőszentjeinek figyelembevételével szemben kritikaként felmerülhet, hogy a 14. század elején más templomok is léteztek, amelyek nem váltak plébániává, és ezeknek a titulussai alkalmasint más képet mutathatnak. Országos gyűjtésem erre vonatkozóan nincs, csupán két, egymástól távoli területről származó adatsorral tudok érvelni. A csanádi egyházmegyében a pápai tizedjegyzéket megelőző mintegy hatvan évből tizenhárom, szilárd anyagból épült templomot említenek, amelyek közül kettő lett plébániatemplom, titulusaik összetétele azonban nem üt el az egyházmegye plébániáinak ismert titulussaitól, csupán az egyik valkányi templom Szent Ilona patrocíniuma látszik más irányba mutatni.¹³ A másik példa a zágrábi egyházmegyéből való, ahol a vivodinai alesperesi kerületben a plébániák mellett a filiákat is összeírták. Az összképet tekintve itt sem látszik eltérés, csupán egy Szent Iréneusz-kápolna jelzi, hogy az egyházmegye e részén némi keleti hatás is érvényesült, illetve egy egyértelmű itáliai kötődést mutató Szent Primus-titulus szaporítaná az országosan is egyszer előforduló templomcímek számát.¹⁴ Kétségtelen, hogy az egyébként leggyakoribb titulussok aránya mindkét esetben alatta marad a plébániatemplomok esetében kimutatható aránynak, ennek oka azonban, legalább részben, éppen a plébániatemplomok titulusa, az attól való megkülönböztetés szándéka. Erre utal a vivodinai kerület hét plébániájának patrocíniuma is.¹⁵

¹⁰ KLANICZAY 2016. Klaniczay egyébként a patrocínium-kutatást meg sem említi cikkében.

¹¹ COOPER *et al.* 2004.

¹² F. ROMHÁNYI 2019.

¹³ ÁMTF 1: Béz, Szent János (849); Dál, Szent Egyed (854); Ireg, Szent István király (859); Kakat, Szent Kereszt (860); Kér, Szűz Mária (861); Lovas, Szent György (863); Szentlászló (870); Szentmargit (871); Szer, Szűz Mária (872); Szilas, Szent Imre (872); Szöllös. Szent Péter (872); Valkány, Szent Ilona és Szent Erzsébet (875–876). (5/13, 38%).

¹⁴ BUTURAC 1984, 86. A filiák titulussai: 3 Mária Magdolna, 2 Szentháromság, 2 Miklós, 1 Szűz Mária, 1 Iréneusz, 1 Jakab, 1 János (ev.), 1 János (Ker.), 1 Margit, 1 Primus, 1 Vid. (3/15, 20%). A vivodinai alesperesi kerület a Szávától délre, a középkori Szlavónia, Horvátország és Krajna határán található. Nyugati része, Metlika központtal 1205 körülől Weißkrajn néven Krajnához (Carniolához) tartozott, 1334-ben azonban a zágrábi püspökség goriciai főesperességének részeként írták össze. A későbbiekben az alesperesi kerület egésze kikerült a zágrábi püspök fennhatósága alól, az egyházmegye 1501-ben készült jegyzékéből már az összes itteni plébánia hiányzik.

¹⁵ 2 Kereszt, 1 György, 1 Szűz Mária, 1 Márton, 1 Péter, 1 István király.

Ami a templomcímek feljegyzését illeti, a pápai tizedszedők nem voltak következetesek. Szinte hiánytalan adatsorunk csak abból a zágrábi egyházmegyéből van, ahol az 1334-ben készült és a pápai tizedjegyzéktől függetlenül fennmaradt jegyzék a védőszentek 98%-át tartalmazza. A jól ismert pápai tizedjegyzékben összeírt egyházmegyék esetében sokkal egyenetlenebbek az adatok, igaz, a hiányok egy része közel egykorú vagy későbbi okleveles adatok alapján pótolható. Másrészt az is tanulságos, hogy a győri egyházmegyében, amelynek plébániaösszeírása hiányzik a pápai tizedjegyzékből, a templomokra vonatkozó egyéb források alapján a titulusok 85%-a ismert. Mindent egybevetve, az 1330-as években feljegyzett plébániatemplomok 58%-ának ismerjük a védőszentjét (1. táblázat). Az esztergomi érseki tartományból valamivel többet (60%), mint a kalocsaiból (55%), de a különbség nem jelentős.

1. táblázat. Plébániák ismert titulusai a 14. század elején
Table 1. Known patronia of parishes in the early 14th century

	Esztergom	Eger	Győr	Nyitra	Pécs	Vác	Veszprém	Kalocsa	Csanád	Erdély	Várad	Zágráb	ESZTERGOM	KALOCSA	Összesem
plébániák száma	508	780	192	85	599	45	523	124	212	660	235	435	2730	1666	4396
ismert titulus	377	439	163	71	252	27	296	38	51	326	79	424	1625	918	2543
arány (%)	74%	56%	85%	84%	42%	60%	57%	31%	24%	49%	33%	98%	60%	55%	58%
választott titulusok (fajta)	53	46	41	22	40	16	56	19	18	54	28	52	91	74	104
templom / titulus	7,1	9,5	4,0	3,2	6,2	1,7	5,3	2,0	2,8	5,8	2,8	8,5	17,9	12,6	24,3
egyszer előforduló (egyházm.)	15	13	15	6	12	10	22	8	9	18	15	20	37	23	
arány (%)	4%	3%	9%	9%	5%	37%	7%	21%	18%	6%	19%	5%	2%	3%	
egyszer előforduló (országos)	4	4	3	0	1	1	10	2	1	4	0	3	23	10	33
leggyakoribb nyolc (%)	55%	62%	47%	62%	58%	59%	58%	50%	69%	57%	63%	67%	57%	63%	59%

Az már első ránézésre látszik, hogy legnagyobb arányban az alföldi egyházmegyék titulusai hiányoznak, de sok a hiány a pécsi és az egri egyházmegyében is, utóbbi különösen a szomszédos esztergomi egyházmegyével összehasonlítva tűnik soknak. Ezekben az esetekben nemcsak arról van szó, hogy a pápai tizedjegyzékben nem tüntették fel a templom védőszentjét, hanem más adatunk sincs róla. Az Alföldön és a Dél-Dunántúlon az oszmán hódítás okozta forráspusztulás nyilvánvalóan magyarázhatja a helyzetet, ez a magyarázat azonban az egri egyházmegyének csak kis részére igaz, miközben jelentős hiányok tapasztalhatók az egész területen. Mielőtt azonban erre próbálnánk választ keresni, lássuk részletesebben is az adatokat.

Érdekes különbségek látszanak, ha megnézzük, egy-egy egyházmegyében hányféle védőszent-ről van adatunk. Ez persze bizonyos mértékig attól is függ, hogy egyáltalán hány plébániatemplomnak ismerjük a védőszentjét. Azokat az egyházmegyéket, ahol az ismert titulusok száma száz alatt marad, az összehasonlításból célszerű is emiatt kihagyni. A többi esetben viszont a különbségeken már érdemes elgondolkodni. A legtöbb féle titulus a veszprémi egyházmegyéből ismert, összesen 56, de nem sokkal marad el ettől az esztergomi (53), az erdélyi (54) és a zágrábi egyház-

megye sem (52). Ha azonban azt nézzük meg, hogy átlagosan hányszor fordulhatott elő egy titulus, a kép kicsit módosul: a hányados a győri egyházmegyében a legkisebb (4,0), ezt követi a veszprémi (5,3), az erdélyi (5,8) és a pécsi (6,2), vagyis ezekben az egyházmegyékben volt az adott plébániahálózathoz és az ismert titulusokhoz viszonyítva a legsokszínűbb a patrocínium-választás. A korábbi kutatás ezt a fajta sokszínűséget általában a korai egyházszervezéssel hozta kapcsolatba.¹⁶ Ez a három dunántúli egyházmegye esetében még szóba is jöhetne, Erdélyben azonban más okokra gyanakodhatunk.

Országosan az ismert patrocíniumok közel 60%-át nyolc védőszent adja (2. táblázat). Közülük a leggyakoribb természetesen Szűz Mária (15%), őt követi Szent Márton (8%), Szent Miklós (8%), Szent Mihály (7%), Szent György (6%), Mindenszentek (5%), Szent Péter (5%) és a Szent Kereszt (5%). Ezek egymás közti sorrendje, illetve az általuk képviselt arány az egyes egyházmegyékben eltérő lehet, például Szűz Máriát a győri és a kalocsai egyházmegyében is megelőzi Szent Miklós. Változó az összesített részesedésük is, hiszen a győri egyházmegyében az ismert titulusoknak csak alig a felét, míg a csanádiban 69%-át, a legnagyobb arányban adatolt zágrábiban pedig 67%-át teszik ki. Más titulus viszont csupán a győri és a csanádi egyházmegyében került be az első nyolcba. Az első esetben Szent Péter helyett Szent Jakobot, a másodikban Mindenszentek helyett Szent István királyt találjuk, bár utóbbi esetben figyelembe kell venni azt is, hogy a titulusoknak csak alig negyedét ismerjük. E tekintetben tehát az ország meglehetősen egységes képet mutatott a 14. század elején, a többi, összesen 94 titulus csak színesítette a képet. Valójában azonban éppen ebbe a körbe tartoznak azok a titulusok, amelyek lehetőséget adnak bizonyos kulturális, etnikai különbségek feltárására.

2. táblázat. A leggyakoribb nyolc titulus részesedése
(jelölve azok az egyházmegyék, ahonnan száznál kevesebb plébánia titulusa ismert)

Table 2. The shares of the eight most frequent patrocina
(marked are those dioceses for which the patrocina of fewer than a hundred parishes are known)

	Esztergom	Eger	Győr	Nyitra*	Pécs	Vác*	Veszprém	Kalocsa*	Csanád*	Erdély	Várad*	Zágráb	ESZTERGOM	KALOCSA	Országosan
Szűz Mária	13%	16%	8%	18%	14%	22%	13%	8%	20%	17%	16%	17%	14%	17%	15%
Szent Márton	8%	6%	8%	10%	9%	11%	10%	3%	6%	7%	11%	10%	8%	9%	8%
Szent Miklós	7%	8%	11%	6%	6%	4%	6%	11%	10%	12%	8%	7%	7%	9%	8%
Szent Mihály	8%	8%	7%	7%	7%	4%	8%	8%	8%	7%	4%	5%	8%	6%	7%
Mindenszentek	5%	6%	3%	3%	6%	4%	8%	3%	0%	4%	6%	9%	6%	7%	6%
Szent György	5%	7%	5%	13%	8%	4%	4%	8%	10%	3%	6%	5%	6%	4%	5%
Szent Péter	4%	6%	3%	3%	6%	4%	5%	5%	12%	3%	5%	6%	5%	5%	5%
Szent Kereszt	5%	5%	2%	3%	3%	7%	3%	5%	4%	5%	6%	8%	4%	6%	5%
Összesen (a) (%)	55%	62%	47%	62%	58%	59%	58%	50%	69%	57%	63%	67%	57%	63%	59%
Szent Jakab			6%												
Szent István király									10%						
Összesen (b) (%)			50%						79%						

Egy rövid cikk nem alkalmas arra, hogy a témát minden szempontból körüljárjuk, ezért a következőkben nem egyes védőszenteket, hanem három, a titulusok (kultuszok) földrajzi eredetét alapul vevő kategóriát fogok tárgyalni, részben egyházmegyénként (3. táblázat), részben

¹⁶ MITTERER 1992.

nagyrégiónként¹⁷ (4. táblázat). A három kategória: dél-európai (itáliai és keleti, ortodox eredetű), Alpokon túli (angol, francia, német és kelet-közép-európai eredetű), valamint magyarországi titulusok (1. ábra).¹⁸ Utóbbi kategóriába Szent István, Szent László és Szent Imre tartozik, az ugyancsak Árpád-házi Szent Erzsébet ezzel szemben az Alpokon túli csoportba került.¹⁹ A három kategória egyenként 6%-ot tesz ki, összesen is alig vannak többen, mint a Szűz Mária-patrocíniumok. A választott kategóriák látszólag elnagyoltak. A döntést részben befolyásolta, hogy többnyire nagyon kevés (országosan 1–5) templomot szenteltek egy-egy vizsgálni kívánt szent tiszteletére, ami önálló elemzést nem tesz lehetővé. Az is emellett szólt, hogy a három kategóriába eső titulusok száma összesítve nem esik nagyon messze egymástól. Legfőképpen azonban azért döntöttem e megoldás mellett, mert nagyon hamar kiderült, hogy karakteres különbségeket mutat az elterjedésük.

3. táblázat. Patrocínium-kategóriák részesedése az egyes egyházmegyékben.

A szerémi püspökség a kalocsai, a boszniai a pécsi, a milkói az erdélyi egyházmegye adatai közt szerepel

Table 3. Shares of categories of patrocina in individual dioceses.

Data from the See of Szerém (Srijem) is included among the data for the Diocese of Kalocsa, data from the See of Bosnia among the data for the Diocese of Pécs, and data from the See of Milkó (Milcovul) among the data for the Diocese of Transylvania

	Esztergom	Eger	Győr	Nyitra	Pécs	Vác	Veszprém	Kalocsa	Csanád	Erdély	Várad	Zágráb	ESZTERGOM	KALOCSA	Országosan
dél-európai	3%	5%	4%	3%	6%	11%	11%	11%	0%	5%	3%	8%	6%	6%	6%
Alpokon túli	8%	4%	10%	8%	4%	0%	5%	3%	6%	7%	6%	5%	6%	6%	6%
szent királyok	7%	7%	8%	7%	6%	15%	5%	5%	14%	7%	6%	4%	7%	6%	6%

¹⁷ A nagy régiók egyrészt a római hagyományokkal is rendelkező egykori Pannonia és Dacia (vagyis a Dráva-Száva közével kiegészült Dunántúl, illetve Erdély), valamint az ilyen hagyományokkal nem rendelkező Alföld és Felső-Magyarország.

¹⁸ Itt jelzem, hogy a térképeken a 14. század eleji egyházi beosztás mellett, eltérő színnel megjelennek Erdélyben a szászok és a székelyek által lakott területek is. Ezek kiterjedése a 15. század végi állapotot mutatja, de 1330 körül a lakott területük jóval kisebb volt. Beszterce vidékének akkoriban csak a délnyugati részén, Beszterce körül számolhatunk falvakkal, illetve északkeleten létezett Radna városa is.

¹⁹ A három kategóriába sorolt titulusok (mögöttük zárójelben a darabszám):

dél-európai (148): Abdon és Szennen (1), Ábrahám (1), Adorján (2), Ágnes (1), Ambrus (2), Anasztázia (1), Apollinaris (1), Balázs (6), Barbara (3), Barnabás (1), Bölcsesség (1), Cecilia (2), Demeter (17), Domonkos (6), Domonkos apát (1), Egyed (17), Elek (2), Fábrián és Sebestyén (1), Ferenc (3), Gergely (2), Illés (7), Ilona (3), Iréneusz (1), István pápa (1), Kelemen (12), Kilit (1), Lázár (2), Lukács (4), Márk (11), Maurus (2), Nikodémus (1), Pál remete (1), Péter mártír (2), Pongrác (2), sisciai Quirinus (3), Szabina (1), Szixtus (1), Vid (12), Vid és Modeszt (1), 12 apostol (1)

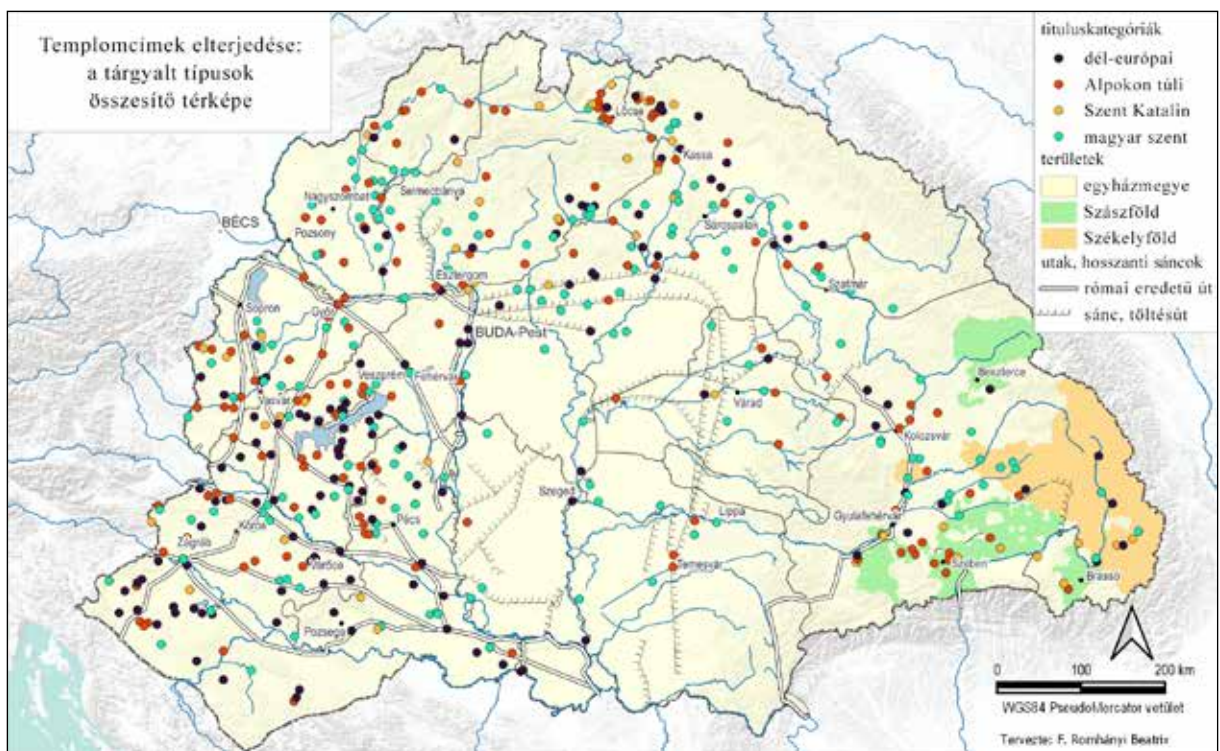
Alpokon túli (150): Adalbert (5), Ágota (2), Antal remete (9), Ányos (1), Dénes (1), Eligius (1), Erzsébet (50), Erhard (1), Gál (10), Gothard (2), Hubert (1), István protomártír (17), Jodok (1), Kálmán (1), Kilián (1), Kozma és Damján (39), Leonard (4), Mátyás (4), Móric (2), Osvát (1), neussi Quirinus (2), Remigius (1), Rupert (1), Szaniszló (2), Szervác (3), Becket Tamás (3), Ulrik (2), Vencel (4), Vid (13), Walburga (2), Willibald (1)

szent királyok (163): István király (83), László (46), Imre (34)

A Kárpát-medencében egyedülálló titlust viselő szentábrahám templomról lásd BENKŐ 1985.

4. táblázat. Patrocínium-kategóriák részesedése a Kárpát-medence egyes nagyrégióiban
 Table 4. Shares of categories of patrocina in the Carpathian Basin's individual larger regions

	Pannónia (győri, veszprémi, pécsi, szeremi és zágrábi egyházmege)	Felső-Magyarország (esztergomi, nyitrai és egri egyházmege)	Alföld (váci, kalocsai, csanádi és várad egyházmege)	Erdély (erdélyi egyházmege)	Összesen
plébániák száma	1785	1373	578	660	4396
terület (km ²)	86220	93997	80581	69003	329801
részesedés a plébániák számából	41%	31%	13%	15%	100%
ismert titulusok száma	1160	887	185	326	2558
ismert titulusok aránya	65%	65%	32%	49%	58%
részesedés az ismert titulusokból	45%	35%	7%	13%	100%
dél-európai	90	36	7	16	149
	61%	24%	5%	11%	100%
Alpokon túli	63	54	9	24	150
	42%	36%	6%	16%	100%
szent királyok	60	62	18	23	163
	37%	38%	11%	14%	100%

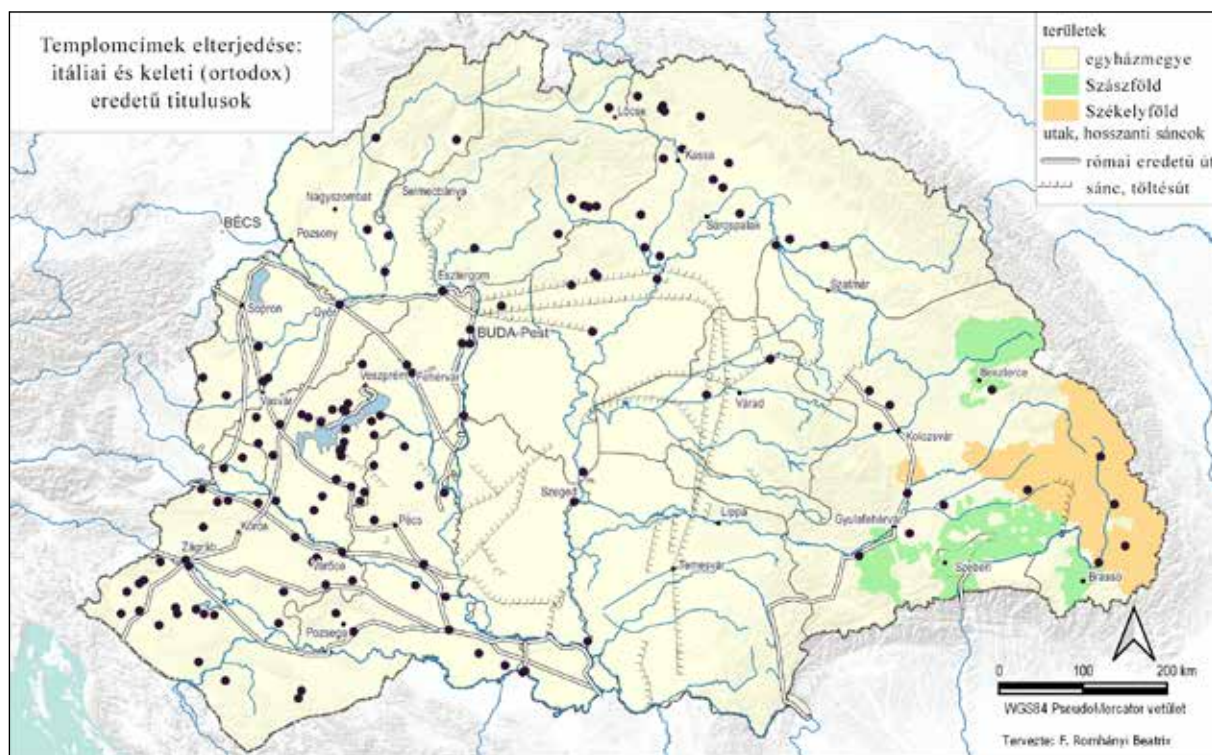

1. ábra. Templomcímek elterjedése: a tárgyalta típusok összesítő térképe.

(Készítette: F. Romhányi Beatrix)

Fig. 1. Distribution map of church patron saints: summary map of the types discussed.

(Made by Beatrix F. Romhányi)

2. ábra. Templomcímek elterjedése: itáliai és keleti (ortodox) eredetű titulusok.

(A térképet készítette: F. Romhányi Beatrix)

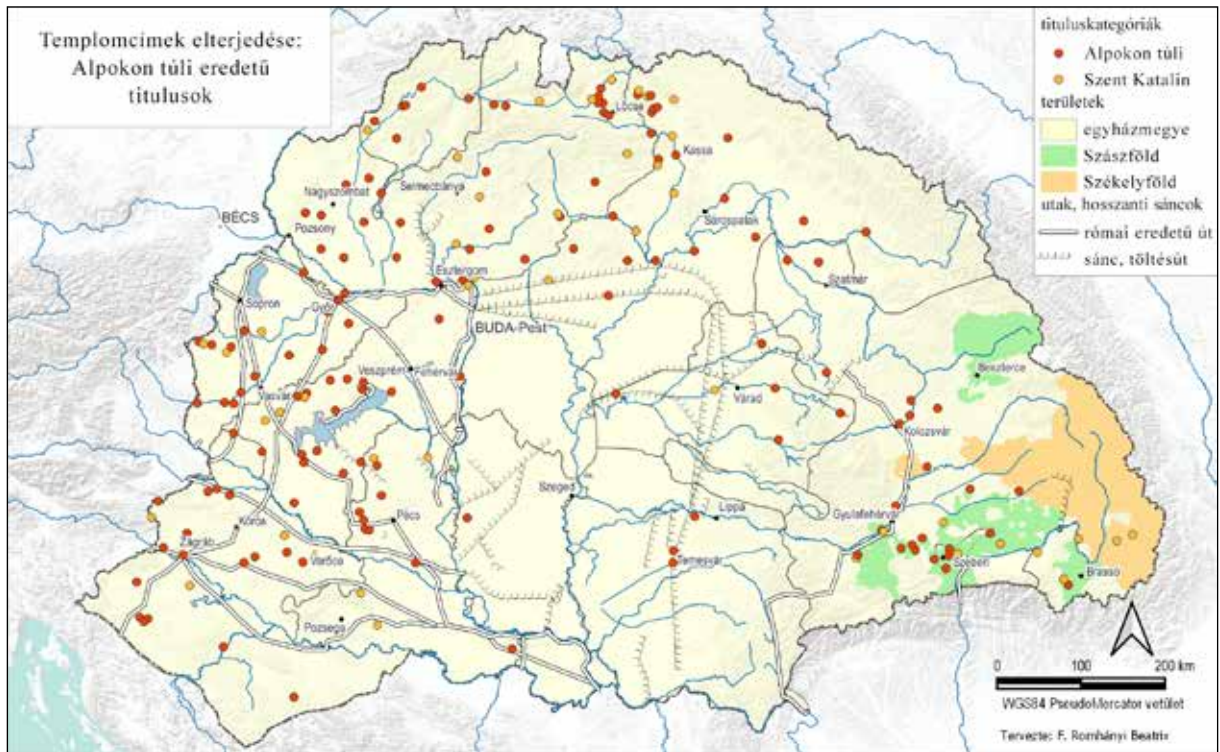
Fig. 2. Distribution map of church patron saints: patrocinia of Italian and Eastern (Orthodox) origin.
(Made by Beatrix F. Romhányi)

A két táblázat adatai alapján a dél-európai, elsősorban itáliai titulusok gyakoribbak a Dunántúlon, térképre vetítve pedig kiderül, hogy annak is a déli részén, illetve a zágrábi egyházmegyének a Száván túli területein (2. ábra). Ezzel szemben az Alpokon túli térségből származtatható titulusok aránya Erdélyben volt valamivel magasabb. A 3. ábra szerint ráadásul ezek a titulusok elég következetesen sűrűsödnek a dél-erdélyi szász területeken, különösen Gyulafehérvár és Nagyszében között. Ez a terület a 2. ábrán üres. A szintén nagyrészt német területek felől betelepített, de összességében jóval vegyesebb képet mutató Szepességben (lásd Szepesolvaszi korai, exempt plébániáját²⁰) ilyen éles különbségeket nem látunk. Ami a három magyar szentet illeti, a Dunántúlon a várhatónál alacsonyabb, az Alföldön pedig magasabb az arányuk. A Kárpát-medence északi és keleti régióiban nincs ilyen eltérés, viszont Erdélyben a földrajzi elterjedésük mintegy kiegészíti a 3. ábra adatait (4. ábra).

A három térképen kirajzolódó mintázatok különbségei az esetek többségében nem köthetők az egyházszervezés időbeli eltéréseihez, de a Dunántúl képe vélhetően részben mégis ezzel hozható összefüggésbe. A győri egyházmegyében Ravasz Szent Willibald-temploma vagy Balatonkiliti névadó Szent Kilit (Cletus)-temploma a legkorábbi falusi templomok közé sorolható, és a régióban mellettük még jónéhány más templom korai, 11. századi eredete feltételezhető. Erre utal az is, hogy az ismert 11. századi templomok és templom körüli temetők negyede a veszprémi egyházmegyébe, és összességében közel fele a Dunántúlra esik,²¹ miközben ugyanebben a régióban az országos átlaghoz képest kimagaslóan sok az itáliai eredetű titulus, illetve itt található az országosan is csak

²⁰ Vö. FEKETE-NAGY 1934, 27. A Szepesség sajátos viszonyairól és kivételes emlékanyagáról legújabbban: SZAKÁCS 2023.

²¹ F. ROMHÁNYI 2021.

3. ábra. Templomcímek elterjedése: Alpokon túli eredetű titulusok.

(A térképet készítette: F. Romhányi Beatrix)

Fig. 3. Distribution map of patron saints: patrocina of Transalpine origin.
(Made by Beatrix F. Romhányi)

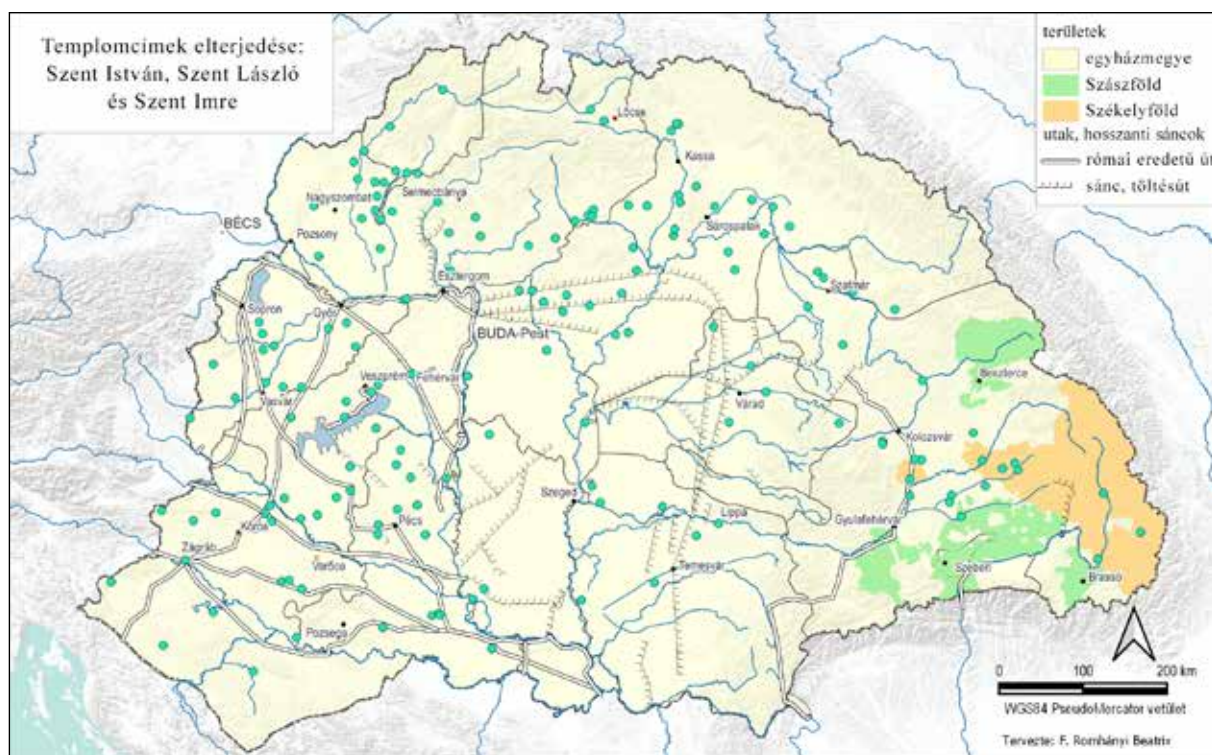
egyszer előforduló titulusok több mint fele (17/33), ezen belül a veszprémi egyházmegyében közel a harmada (10/33).

Ugyanakkor az a tény, hogy a plébániahálózat és konkrétan a templomépületek többsége a 13. századra és a 14. század első évtizedeire keltezhető, arra utal, hogy az efféle különbségek az esetek nagyobb részében kulturális okokra, a templomot építtető személyek vagy közösségek döntéseire vezethetők vissza. Becket Szent Tamás tiszteletéről már Györffy György kimutatta annak dinasztikus hátterét, ettől nem függetlenek azok a parochiális egyházak sem, amelyeknek védőszentje lett.²² Az Alföld középső részén ugyan rendkívül ritka volt a plébániahálózat, és az ottani titulusok közül jóval kevesebbet ismerünk, mint máshol, talán mégsem véletlen, hogy ebben a térségben a három magyar dinasztikus szent a másik két kategóriánál lényegesen gyakrabban tűnik fel templomok védőszentjeként, Szent István király a csanádi egyházmegyében még a nyolc leggyakoribb titulus közé is bekerült. Ennek magyarázata alaposabb kutatást igényelne, de egyik okaként felvethető, hogy az Alföldön, különösen a Maros mentén, a királyi birtokok aránya az átlagosnál magasabb volt,²³ ráadásul a terület korábban is meglévő stratégiai fontosságát növelte, hogy a Maroson a 11–12. század fordulójától már biztosan szállítottak hajókkal sőt, aminek a jelentősége a 12. század végéig még tovább nőtt.²⁴ Ugyanakkor furcsa különbségek is

²² GYÖRFFY 1970. Plébániatemplom védőszentje: Szamosjenő, Tunyog és Veszprém.

²³ A zágrábi egyházmegye vividinai alesperesi kerületében a jegyzék készítője a šemiçi plébánia Szent István király titulusa kapcsán megjegyezte, hogy a hagyomány szerint annak alapítója Béla király (talán III., de vélhetően inkább IV. Béla) volt (BUTURAC 1984, 86: *Item ecclesia sancti regis Stephani matrix, de Senich, de fundatione regis Belae, ut creditur*).

²⁴ F. ROMHÁNYI 2018.

4. ábra. Templomcímek elterjedése: Szent István, Szent László, Szent Imre.

(A térképet készítette: F. Romhányi Beatrix)

Fig. 4. Distribution map of patron saints: King St. Stephen, King St. Ladislav, St. Emeric.

(Made by Beatrix F. Romhányi)

akadnak: a három legkorábbi magyar szent patrocíniuma emellett kifejezetten gyakran tűnik fel Nyitra vármegyében, miközben Szlavóniára ez nem jellemző, annak ellenére sem, hogy a zágrábi székesegyház védőszentje Szent István király volt.²⁵

Erdélyben a kétféle, ha tetszik ciszmontán és ultramontán patrocíniumtípus egymást kiegészítő mintázata jól illeszkedik a szászok dél-erdélyi betelepedéséről ismert adatokhoz. Az országban szokatlan módon a dél-erdélyi plébániák között a magyar szent királyok tiszteletére csupán egyetlen egyet szenteltek (Nagyekemező), azt is a Királyföld és Fehér vármegye határán. Ebben az összefüggésben különösen tanulságos, hogy Szeben, ahol III. Béla a 12. század legvégén a frissen szentté avatott László tiszteletére prépostságot alapított,²⁶ két Szent Szervác (Kakasfalva, Kereszténysziget) és egy Szent Walburga (Nagydisznód) tiszteletére szentelt, korai templom ölelte körül, a Gyulafehérvár felől Szebenbe vezető út mentén pedig egy Szent Jodok tiszteletére szentelt templom épült (Nagyapold). Mindhárom egyértelműen német eredetű titulus, és Magyarországon rendkívül ritka.²⁷ Az országban található négy Szent Mátyás-patrocínium közül kettő szintén

²⁵ A székesegyház titulusválasztása egyébként jól láthatóan nem befolyásolta az egyházmegye templomainak titulusválasztását. Ezt látjuk Esztergomban (Szent Adalbert), Egerben (Szent János) vagy Nyitrán (Szent Emmerám). Hasonló helyzetet látunk a krakkói egyházmegyében, ahol a székesegyház Szent Vencel patrocíniuma csak elvétve jelenik meg a plébániák titulusaként. Vö. GIEYSZTOR 1994, 327.

²⁶ THOROCZKAY 2012, 39–40.

²⁷ A két erdélyi előforduláson kívül csak egy további plébániatemplomnak volt Szervác a védőszentje, a szintén német hospesekkel benépesített Szepességben, Walburga pedig a veszprémfajsi plébánia védőszentje volt még. A Szent Jodok-titulus az egész országban egyedülálló. Mind Szervác, mind Jodok, mind Walburga tisztelete legkésőbb a 11. századtól elterjedt volt a mai belga-francia-német határvidéken, ahonnan sok

Dél-Erdélyben található (Barcarozsnyó, Szerdahely). Emellett ugyancsak az elterjedésből derül ki, hogy az egyébként egész Európában tisztelt, de patrocíniumként a 15. század előtt nem túlságosan gyakori Szent Katalin²⁸ Erdélyben szintén a szászokhoz kötődik: tiszteletére szentelt plébániatemplomok kizárólag Dél-Erdélyben találhatóak, többségük a szász dékánóságok területén, bár három jutott a szomszédos székely területre is (Bölon, Dálnok, Szentkatolna).

5. táblázat. A szász területek és a székely székely plébániáinak ismert titulusai

D: Az ismert adatok mindegyike dél-erdélyi.

Dél-Erdélyben az egyetlen dél-európai titulus a főszövegben említett Szent Ambrus.

*Erzsébet tiszteletének gyors magyarországi elterjedéséhez nyilvánvalóan hozzájárult Árpád-házi származása, a kultusz földrajzi eredete ebben az esetben kevésbé releváns.

**A három Szent Péter titulus közül kettő a Barcaságba, a harmadik Beszterce vidékére esik.

Table 5. Known patrocina of parishes in Saxon territories and Szekler districts

D: All known data are from southern Transylvania.

In southern Transylvania, the only South European patrociniun mentioned in the main text is St. Ambrose of Milan.

*Clearly, the rapid spreading in Hungary of the cult of St. Elizabeth of Hungary was helped by the fact that she was a member of the House of Árpád; in this case, the cult's geographical origins are of less relevance.

**Of the three St. Peter patrocina, two are from the Barcaság (Burzenland, Țara Bârsei) district while the third is from the Beszterce (Bistritz, Bistrița) area.

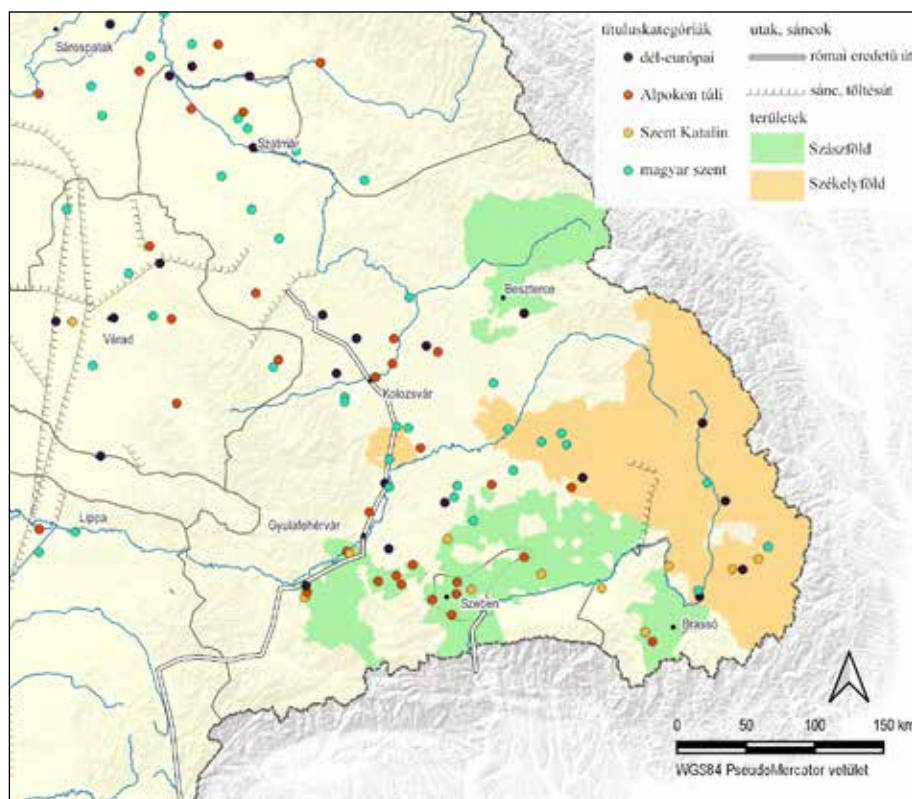
	székely székely	szász területek	dél-erdélyi titulusok és eredetük		országos adatok
plébániák száma	150	107			4396
Ábrahám	1				1
Ágota		1	D	Rajna-vidék	2
Ambrus		1	D	Milánó, Trier	2
András apostol		1	D		63
Anna	2				10
Antal apát		2	D	Rajna-vidék	9
Benedek	1				18
Bertalan	1	2			13
Demeter		1			17
Domonkos	1				6
Erzsébet	1	2	D	Tübingia*	50
Gellért		1			6
Gracia (Szentlélek)	1				1
György	4	1			160
Illés	1				7
Imre	1				34
István király	4				83
Jakab		1			51
János apostol		1			36
János, Keresztelő	4	2			67
Jodok		1	D	Trier, Rajna-vidék	1

hospes érkezett Magyarországra. Szervác kultuszának központja egyébként Maastricht, Jodoké Bretagne, Walburgaé pedig a bajorországi Eichstätt volt, de a Rajna-vidéken is elterjedt mindhármuk tisztelete, Jodoké különösen is a trieri bencés apátságban.

²⁸ Szent Katalin kultuszának középkori elterjedéséhez: UHRIN 2016.

	székely székek	szász területek	dél-erdélyi titulusok és eredetük		országos adatok
Katalin	3	6	D	Rouen, Magdeburg	42
Kereszt	4	2			122
Kozma és Damján	1				39
László	2	1	D		46
Leonard		1	D	Altbayern	5
Lőrinc	3				43
Márk	1				11
Márton	6	3			211
Mátyás		2	D	Trier	4
Mihály	4	2			181
Miklós	10	7			201
Mindenszentek	3	1	D		137
Pál apostol	1				18
Péter apostol**		3			124
Péter és Pál		2			24
Simon	1				2
Simon és Júdás	2	1			17
Szentháromság	2				35
Szentlélek	4				21
Szervác		2	D	Maastricht	3
Szűz Mária	9	14			376
Tamás apostol	3	1			18
Walburga		1	D	Rajna-vidék	2
ismert titulusok száma	81	64			2558
ismert titulusok aránya	54%	60%			59%
„ciszmontán”	5	2	1		149
„ultramontán”	1	12	12		150
„szent királyok”	7	1	1		163

Amint a fenti táblázat (5. táblázat) utolsó soraiból kitűnik, a székely székekben nemigen látszik eltérés az országos tendenciáktól. A magyar szent királyok tiszteletére szentelt templomok száma valóban magasabb, de ezekből országosan is a legtöbbet találjuk a három kategória közül, csupán az tűnhet fel, hogy nagyrészt Marosvásárhely körül csoportosulnak. Az Alpokon túli területekről eredeztethető titulusok alacsonyabb száma sem kirívó: ha hozzátesszük az egy Szent Erzsébet-titlushoz a már említett három Szent Katalin-patrocíniumot, akkor az arányok teljesen megfelelnek az országosnak, bár az összetételük kétségkívül sajátos. Ezzel szemben a szász székekben nagyon is érzékelhető arányeltolódást látunk az Alpokon túli eredetű titulusok javára. Ráadásul a két „ciszmontán” titulus közül az egyik Szent Ambrus (Szászváros), akinek a tisztelete viszont kimutatható Trierben is, mivel e városban született. Ilyen formán valójában a vizsgált három kategória közül kettő egy-egy előfordulással szerepel (Szent László és Szent Demeter, utóbbi a dél-erdélyitől eltérő hagyományú Beszterce vidékén), míg a harmadik kategóriában tizenhárom templomcímet találunk, amelyek kivétel nélkül a dél-erdélyi szász területeken tűnnek fel. Eredetüket tekintve e csoport legnagyobb része kifejezetten Trier környékére és a Rajna-vidékre mutat (Ágota, Ambrus, Remete Szent Antal, Jodok, Mátyás, Szervác, Walburga). Ezekhez jönnek még a Szent Katalin-titulusok (összesen hat), amelyek ugyan Erdélyben láthatóan szász

5. ábra. A tárgyalt titulusok elterjedése Erdélyben.

(A térképet készítette: F. Romhányi Beatrix)

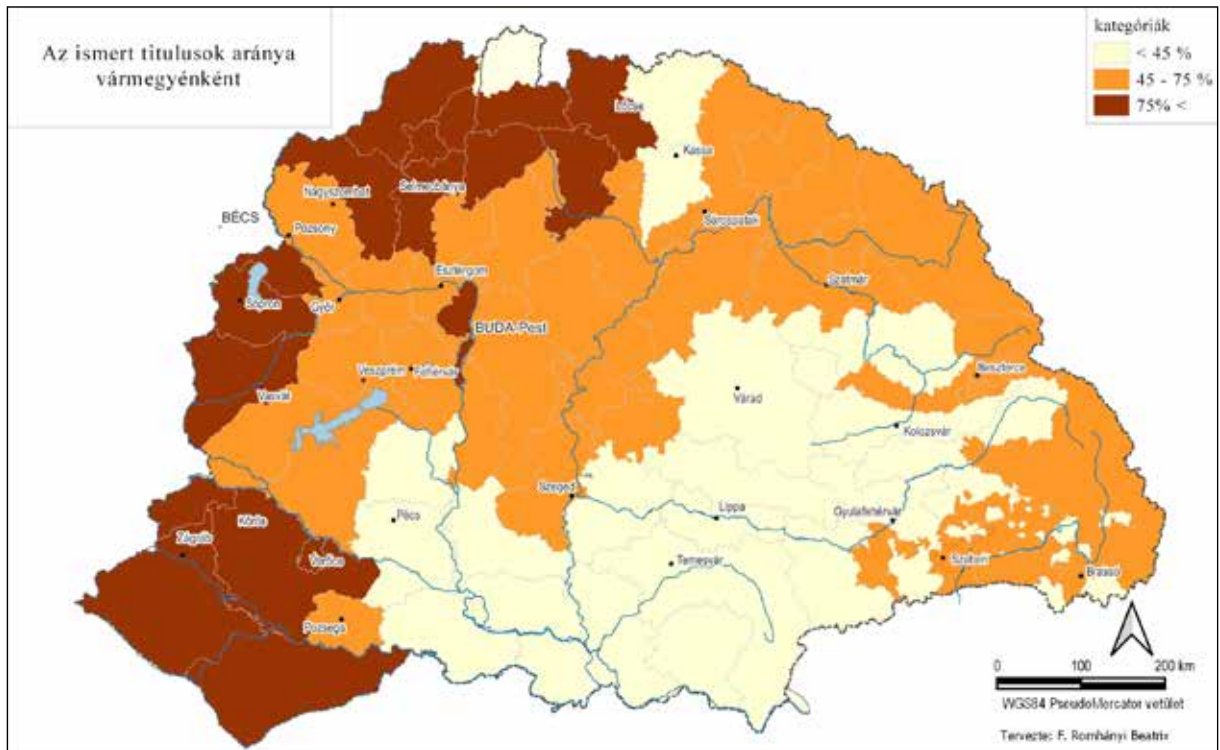
Fig. 5. Distribution map of the discussed patrocinia in Transylvania.
(Made by Beatrix F. Romhányi)

környezetben tűnnek fel és onnan terjednek tovább,²⁹ de mivel máshol korántsem ennyire szoros a német kötődésük, ezért nem olvastottam be őket az Alpokon túli eredetű titulusok kategóriájába. Végignézve az adatokat úgy látszik, hogy a szászok által lakott Dél-Erdély volt a Kárpát-medence egyetlen olyan területe, ahol a titulusválasztásban is határozottan kimutatható egy eredetét tekintve egységes népcsoport megjelenése³⁰ (5. ábra).

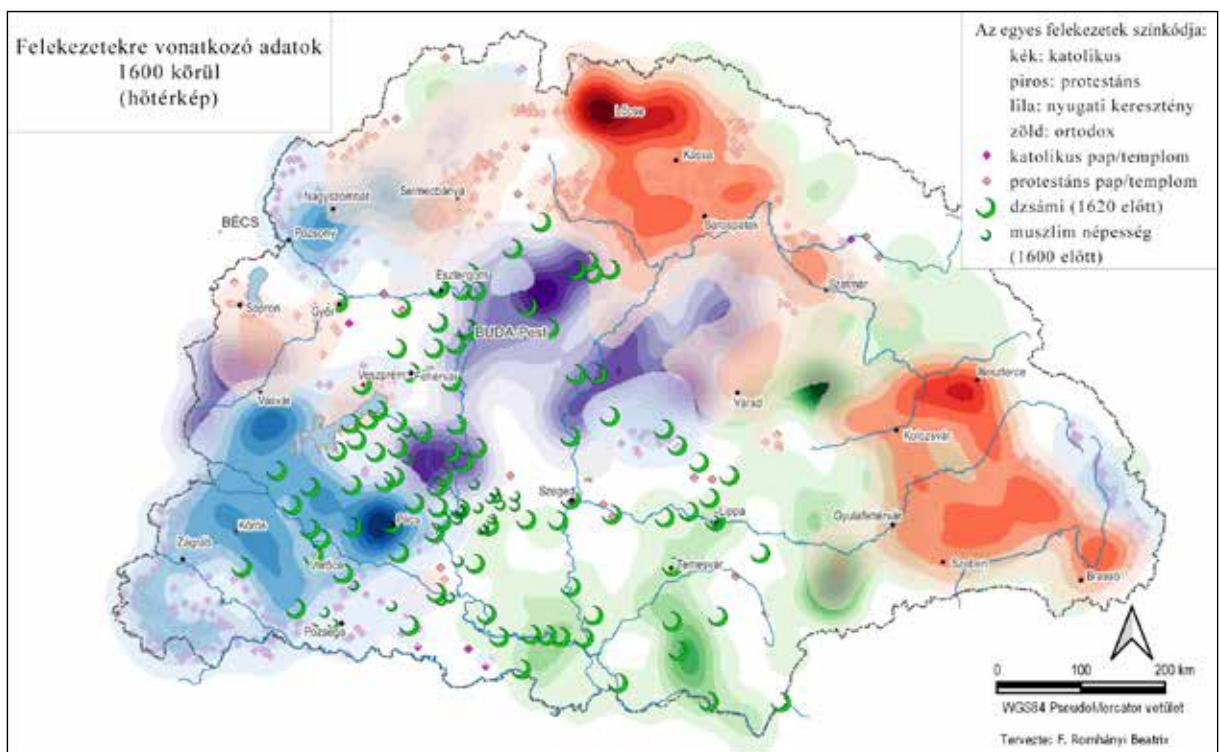
A patrocinium-kutatásban nemigen szokás vizsgálni a kutatás tárgyának fennmaradási körülményeit, az esetleges adatvesztések okait, pedig ez sem tanulság nélkül való. Amint a fenti táblázatból kiolvasható (1. táblázat), az ismert titulusok aránya az egyes egyházmegyékben igen eltérő. Korábban már említettem a zágrábi egyházmegye sajátos helyzetét, hogy ti. az ottani jegyzék a többi egyházmegye összeírásától eltérően szinte az összes plébánia titulusát tartalmazza. Ez egy kivételesen szerencsés helyzet, aminek köszönhetően számos olyan templom patrociniumát ismerjük, amelyek az oszmán terjeszkedés miatt nem érték meg a középkor végét, sőt, ma már a helyüket sem tudjuk azonosítani. Az ország egészét tekintve azonban jóval gyakoribb, hogy a pápai tizedjegyzékből tudunk a plébánia 14. század eleji létéről, de a templom titulusát más, alkalmasint későbbi, egyes esetekben akár kora újkori forrás tartotta fenn. Térképen ábrázolva az ismeretlen titulusok arányát az egyes vármegyékben (6. ábra), kirajzolódni látunk valamiféle rendszert, bár az első ránézésre nem teljesen következetes. A jelenség magyarázata nyilvánvalóan összetett. Az ország déli és középső területeire kiterjedő oszmán hódoltság mellett ugyanis olyan vármegyék is erősen adathiányosnak mutatkoznak, amelyeket csak közvetve érintettek a török háborúk (különösen meglepő Abaúj és Sáros megye képe). Az ismert titulusok arányát ábrázoló térképet összevetve a 16. század végének bonyolult és formálódó felekezeti viszonyaival (7. ábra)

²⁹ Az öt királyföldi előfordulás mellett a Fogaras-vidéki Sárkány temploma is a szászokhoz köthető, így ezzel együtt összesen hat Szent Katalin-titlussal számolhatunk a szászok által lakott területeken.

³⁰ Az erdélyi szászok nyugati kapcsolatairól a késő középkorban lásd pl. BENKŐ 2002, vagy az erdélyiek aacheni zárandoklatairól SCHULLER 1931, 310.

6. ábra. Az ismert titulusok aránya vármegyénként. (A térképet készítette: F. Romhányi Beatrix)
 Fig. 6. The percentage of known patronia per county. (Made by Beatrix F. Romhányi)

7. ábra. Felekezetekre vonatkozó adatok 1600 körül (hőtérkép). (Készítette: F. Romhányi Beatrix)
 Fig. 7. Data concerning confessions around 1600 (heatmap). (Made by Beatrix F. Romhányi)

az látszik, hogy az adatvesztéshez biztosan hozzájárult az oszmán hódítás mellett a reformáció is, különösen ott, ahol a kálvini vagy a még radikálisabb irányzatok fontos szerepet játszottak. Ebben az összefüggésben érthető, ha legnagyobb arányban az ország nyugati részén ismerjük a középkori plébániatemplomok patrocíniumait, ami ott összefügg a korai rekatolizációval is. Az ország déli részein ugyanakkor, így Dél-Erdélyben is az adatok valószínűleg nem a 16. században kezdtek elveszni, hanem már a megelőző évszázadban, különösen annak a második felében, amikor az ismétlődő török támadások és az ortodox népesség betelepülése következtében a plébániahálózat egy része elenyészett. Mégis azt látjuk, hogy Erdély északi részein az adatvesztés mértéke nagyobb volt mind a dél-erdélyi szász területeken. Ez pedig – az abaúji példát is szem előtt tartva – arra vall, hogy a patrocíniumok ebben a régióban a reformáció hatására merülhettek feledésbe, gyakran még olyan helyeken is, ahol a templom épülete átvészelt a viharos évszázadokat. Vagyis a ránk maradt adatok fennmaradását a 16–17. században befolyásolta az oszmán hódítás, az ortodox népesség nagyobb arányú megjelenése és a reformáció, különösen a kálvini és – erdélyi kontextusban – az unitárius irányzat terjedése is. Végül, de nem utolsó sorban hozzájárulhatott egyes adatok végleges elenyészéséhez a 17–18. századi rekatolizáció is, amely az új, barokk lelkiséghez illő szentek tiszteletét részesítette előnyben az esetleg még ismert hagyományok felélesztésével szemben.

Összességében a 14. század eleji pápai tizedjegyzék és a vele összefüggő források alapján, döntő többségét tekintve, a megelőző évszázadban épült templomok védőszentjeiről kapunk áttekintést. A választott patrocíniumok legnagyobb része Európa-szerte is gyakori volt, a magyar plébániatemplomok igazodtak a korszak vallási, kulturális mintázatához. A korábban több kutató által is vizsgált keleti (ortodox) eredetű titulusok elenyésző kisebbséget tesznek ki (31/2558, 1,2%), s ennek bő fele Demeter (17), akit a középkori Magyarországon magyar szentnek tekintettek,³¹ így ebbe az irányba nem érdemes továbbmenni. Ugyanakkor néhány ritka, illetve nagyon jellegzetes tituluson keresztül kimutathatók azok az irányok, ahonnan különféle szentek kultusza eljutott Magyarországra, akár közvetve, kulturális transzferként, akár közvetlenül, a bevándorló hospesek révén. Ilyen hatások döntően két irányból érkeztek: egyrészt délről, Itália felől, amivel együtt tárgyalható a Balkánon át érkező, önmagában egyébként kevés nyomot hagyó ortodox hatás, másrészt az Alpokon túli térségből, azon belül főként a Rajna-vidékről és a dél-német, bajor területekről. Az elterjedési térképeken jól látható Itália hatása, amely nagyjából a Sopron–Tolna vonalig terjedő területen volt a legerősebb. De a hatások országszerte keverten jelennek meg, csupán arányuk változik, és egy-egy, akár igen ritka titulus megjelenése nem kötődik szükségképpen valamely etnikumhoz. Az egyetlen kivétel a dél-erdélyi szászok településterülete, ahol nagy számban tűnnek fel olyan, egyes esetekben kifejezetten ritka titulusok, amelyek egyértelműen a népesség származási helye felé mutatnak. A harmadik tárgyalt tituluskategória, a magyar szent királyoké patrocíniumként ugyancsak országszerte kimutatható, bár bizonyos területi eltérésekkel. Egyetlen olyan terület van, ahonnan feltűnően hiányoznak: a szász székek. Azt, hogy az érkezők részéről tudatos döntésről van szó, alátámasztja egyrészt a szebeni prépostság Szent László-titulusa, valamint az a tény, hogy az erdélyi vármegyékben és a székely székek területén jónéhány ilyen templomcím található. Ám ellentétben a szászok Szent Katalin-tiszteletének a Székelyföld déli részén kimutatható hatásával, a magyar szent királyok illetén tisztelete a szászok körében sem a pápai tizedjegyzék kora előtt, sem azután nem terjedt el.

³¹ TÓTH 2007, kül. 109–136. A keleti és a nyugati egyházban egyaránt tisztelt, korábban a keleti szentek közé sorolt patrocíniumok (Szent György, Szent Miklós, Keresztelő Szent János) nem tükröznek ortodox hatást, egyebek mellett éppen amiatt, mert igen nagy számban választották őket védőszentnek. Emellett azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a keleti szentkultuszok egy része a keresztshadjáratok időszakában, vagyis a 11–12. század fordulójától megjelent a latin kereszténység területén is, majd tiszteletük Itálián vagy a német területeken keresztül jutott el a kontinens más térségeibe. Ezek közül talán Antiochiai Szent Margit a legismertebb (UHRIN 2017), de korántsem az egyetlen. Mindez azt is jelenti, hogy ezek a szentek patrocíniumként sem feltétlenül tükröznek közvetlen keleti, ortodox hatást.

IRODALOM

- ANGENENDT 2002 ANGENENDT, Arnold: In honorem Salvatoris. Vom Sinn und Unsinn der Patrozinienkunde. *Revue d'histoire ecclésiastique* 97 (2002) 431–456 és 791–823.
<https://doi.org/10.1484/J.RHE.3.26>
- ÁMTF 1 GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1. Budapest 1967.
- BAILLET 1703 BAILLET, Adrien: *Topographie des saints*. Paris 1703.
- BÁLINT 1977 BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium* I–II. Szeged 1977.
- BENKŐ 1985 BENKŐ Elek: Szentábrahám régi temploma. *Keresztény Magvető* 91 (1985) 82–87.
- BENKŐ 2002 BENKŐ Elek: *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelődmedencéi*. Budapest – Kolozsvár 2002.
- BLASCHKE – JÄSCHKE 2013 BLASCHKE, Karlheinz – JÄSCHKE, Uwe K.: *Nikolaikirchen und Stadtentstehung in Europa. Von der Kaufmannssiedlung zur Stadt*. Berlin 2013.
<https://doi.org/10.1524/9783050059525>
- BUTURAC 1984 BUTURAC, Josip: Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine. *Starine (Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti)* 59 (1984) 43–108.
- COOPER *et al.* 2004 COOPER, J. – ACONLEY, J. – TCHERNIAKOVA, I. – COSTEN, M. – VERHOEVAN, G. – KOZHEVNIKOVA, Y. – JONES, G. – KORPELA, J. – SCHIPPER, W.: *Trans-national Database and Atlas of Saints' Cults, c. 700–2000*. [data collection]. UK Data Service. SN: 4975. s.l. 2004.
<https://doi.org/10.5255/UKDA-SN-4975-1>
- F. ROMHÁNYI 2018 F. ROMHÁNYI, Beatrix: Salt mining and trade in Hungary before the Mongol Invasion. In: *The Economy of Medieval Hungary*. Eds: Laszlovszky, József – Nagy, Balázs – Szabó, Péter – Vadas, András. Leiden 2018, 182–204.
https://doi.org/10.1163/9789004363908_009
- F. ROMHÁNYI 2019 F. ROMHÁNYI Beatrix: A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék. *Történelmi Szemle* 61 (2019) 339–360.
- F. ROMHÁNYI 2021 F. ROMHÁNYI Beatrix: A veszprémi egyházmegye 11. századi templomhálózata. In: *Capella reginalis. A veszprémi püspökség a középkorban*. Szerk.: Karlinszky Balázs. Veszprém 2021, 241–252.
- FEKETE-NAGY 1934 FEKETE-NAGY Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest 1934.
- FLACHENECKER 1999 FLACHENECKER, Helmut: Patrozinienforschung in Deutschland. *Concilium Medii Aevi* 2 (1999) 145–163.
- GARCÍA-BORRÓN 2013 GARCÍA-BORRÓN, Juan-Pablo: *Diccionario geográfico de hagiotoponimia española*. Barcelona 2013.

- GIEYSZTOR 1994 GIEYSZTOR, Aleksander: Politische Heilige im hochmittelalterlichen Polen und Böhmen. In: *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*. Hrsg.: Petersohn, Jürgen. Sigmaringen 1994, 325–341.
- GYÖRFFY 1970 GYÖRFFY György: Becket Tamás és Magyarország. *Filológiai Közlöny* 16 (1970) 153–158.
- Heilige und Heiligenverehrung* Heilige und Heiligenverehrung in Schlesien. *Verhandlungen des IX. Symposions in Würzburg vom 28. bis 30. Oktober 1991*. Hrsg.: Köhler, Joachim – Keil, Gundolf. Schlesische Forschungen 7. Sigmaringen 1997.
- JONES 2007 JONES, Graham: *Saints in the Landscape: Heaven and Earth in Religious Dedications*. Stroud (UK) 2007.
- KLANICZAY 2016 KLANICZAY Gábor: Új eredmények a szentkultusz középkori történetének kutatásában. *Korunk* 28:8 (2016) 3–10.
- KOVÁCS 1990 KOVÁCS Béla: Magyarország középkori patrocíniumai. *Agria* 25–26 (1989–1990) 407–419.
- LE ROY LADURIE – ZYSBERG 1983 LE ROY LADURIE, Emmanuel – ZYSBERG, André: *Géographie des hagiotoponymes en France*. *Annales. Histoire, Sciences sociales* 38 (1983) 1304–1335.
<https://doi.org/10.3406/ahess.1983.411022>
- M. ARADI 2016 M. ARADI Csilla: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszervezetének rekonstrukciója*. Kaposvár 2016.
- MESTERHÁZY 1970 MESTERHÁZY Károly: Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 50 (1968) [1970] 145–177.
- MEZŐ 1996 MEZŐ András: *A templomcím a magyar helységnevekben, 11–15. század*. Budapest 1996.
- MEZŐ 2003 MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest 2003.
- MITTERER 1992 MITTERER, Kurt Anton: Die Patrozinien der Diözese Salzburg unter besonderer Berücksichtigung der Heiligenverehrung im 8. und 9. Jahrhundert. *Mitteilungen der Gesellschaft für salzburgische Landeskunde* 132 (1992) 14–15.
- MORAW 1965 MORAW, Peter: Ein Gedanke zur Patrozinienforschung. *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte* 17 (1965) 9–26.
- PAULY 1976 PAULY, Ferdinand: *Siedlung und Pfarrorganisation im alten Erzbistum Trier. Zusammenfassung und Ergebnisse (= Veröffentlichungen der Landesarchivverwaltung Rheinland-Pfalz. Bd 25)*. Koblenz 1976.
- PETERSOHN 1971 PETERSOHN, Jürgen: Mittelalterliche Patrozinien als Quellen von Ostsiedlung und Mission in Mecklenburg und Pommern. In: *Deutsche Ostsiedlung in Mittelalter und Neuzeit*. Hrsg.: Kommission zum Studium der deutschen Geschichte und Kultur an der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn. Köln 1971, 65–85.
- PEYER 1955 PEYER, Hans Conrad: *Stadt und Stadtpatron im mittelalterlichen Italien*. Zürich 1955.

- POMFYOVÁ 2010 POMFYOVÁ, Bibiana: Die Interpretationsmöglichkeiten der Sakraltopographie in Mikulčice. In: *Frühmittelalterliche Kirche als archäologische und historische Quelle*. Hrsg.: Poláček, Lumír – Maříková-Kubková, Jana. Brno 2010, 87–100
- PÖTSCHKE 2015 PÖTSCHKE, Dieter: Nikolaikirchen und Stadtentstehung in Europa. *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 61 (2015) 393–397.
<https://doi.org/10.1515/jgmo-2015-0029>
- SCHULLER 1931 SCHULLER, Richard: Pilgerfahrten im Mittelalter aus Ungarn und dem Siebenbürger Sachsenlande nach berühmten Gnadenorten. In: *Festschrift seiner hochwürden d. dr. Friedrich Teutsch gewidmet zu seinem 25jährigen Bischofs-jubiläum*. Hrsg.: Ausschuß des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1931, 306–323.
- SCHWARTZ 1933 SCHWARTZ Elemér: A patrocínium a helységnevéfajta és a településtörténet szolgálatában. *Századok* 67 (1933) 188–191.
- SZABÓ 1984 SZABÓ János Győző: Adatok a patai főesperesség korai történetéhez. In: *Tanulmányok Gyöngyösről*. Szerk.: Havasy Péter – Kecskés Péter. Gyöngyös 1984, 21–89.
- SZAKÁCS 2023 SZAKÁCS Béla Zsolt: *Árpád-kori építészeti hagyományok Szepes és Sáros megyében I–II*. Budapest 2023.
- THOROCZKAY 2012 THOROCZKAY Gábor: A szebeni prépostság történetének főbb kérdései a XIV. század közepéig. *Fons* 19 (2012) 37–55.
- TÓTH 2007 TÓTH Péter: *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje*. Budapest 2007.
- UHRIN 2016 UHRIN Dorottya: Szent Katalin mint az uralkodók patrónusa. In: *Micae Mediaevales V*. Szerk.: Fábíán Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya. Budapest 2016, 243–262.
- UHRIN 2017 UHRIN Dorottya: Antiochiai Szent Margit legkorábbi magyarországi kultusza Álmos herceg egyházalapításai és a Szent Margit-szakramentárium. *Magyar Könyvszemle* 133 (2017) 13–31.
<https://doi.org/10.17167/mksz.2017.1.13>
- ZIMMERMANN 1961 ZIMMERMANN, Gerd: Patrozínienkunde. In: *Religion in Geschichte und Gegenwart* Bd 5 (3. kiad.). Hrsg.: Galling, Kurt. Tübingen 1961, col. 1559–1561.

CULTS, CULTURAL REGIONS, AND HOSPITES
OR WHAT THE PATROCINIA OF EARLY 14TH-CENTURY
PARISH CHURCHES TELL US

Beatrix F. Romhányi

The researching of patrocinia (patron saints of churches) is not one of the most fashionable topics today. However, the database of 14th-century parishes contains a quantity of patron saints that is worth interrogating using quantitative methods. The article examines three geographically defined categories of patron saints (Southern European, Transalpine, and Hungarian). The distribution

of each type suggests that there are differences between regions of the Carpathian Basin in terms of which influence was strongest. The Saxon settlement area of southern Transylvania can be considered exceptional, as church patron saints that point towards the narrowest place of origin of the settling Saxon communities, Trier and the Rhineland, appear in groups there, but hardly ever occur in other parts of the Kingdom of Hungary.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

